

КОМІСІЯ СЛОВНИКА ЖИВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СПРАВІ СВУ: АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ НІКОВСЬКИЙ (За матеріалами ОДПУ)

У статті досліджено позамовні й позамововознавчі умови, у яких виформувувалася національна ідентичність української лексикографії п. п. ХХ ст., зокрема звернено увагу на діяльність Комісії для складання Словника живої української мови через призму справи Спілки визволення України, через особистості авторів «Російсько-українського словника» (1924–1933) як учасників процесу, а саме А. В. Ніковського. Присвячено 100-річчю початку роботи над академічним «Російсько-українським словником» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова 1924–1933 рр.

Ключові слова: «Російсько-український словник» (1924–1933), Комісія Словника живої української мови, справа Спілки визволення України, лексикографія, Андрій Васильович Ніковський, репресії.

Вивчаючи діяльність Комісії для складання Словника живої української мови (КСЖУМ) Всеукраїнської академії наук і, зокрема, особливості роботи з укладання «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933) (далі — РУС, Словник)¹ через призму справи Спілки визволення України (далі — СВУ), зосередимо увагу на особистостях авторів Словника як учасників процесу. Саме цю академічну групу в Інституті української наукової мови ВУАН (яка працювала над основним на той час загальномовним перекладним словником, орієнтованим на літературну норму) під час реалізації владного проєкту Спілка визволення України було «призначено» осередком цього вигаданого противладного руху в Академії, а О. С. Єфремова — очільником «ворожої» організації².

¹ Російсько-український словник / Ред. А. Ю. Кримський, С. О. Єфремов : В 4 т.— К., 1924–1933.— Т. 1–3.

² Як відомо, процес Спілки визволення України (СВУ) — показова справа ОДПУ Української РСР наприкінці 1920-х рр., яка викривала антирадянську організацію серед української інтелігенції. Переважає думка, що СВУ не функціонувала як організація, а була провокаційною вигадкою ОДПУ. За мету було дискредитувати провідних діячів української культури та громадського життя в межах централізованої політики геноциду української нації, здійсненого урядом СРСР у 1932–1933 рр. (*Білокінь С.* *Справа «Спілки визволення України» й перспективи її дальшого вивчення.* — http://history.org.ua/JournALL/graf/graf_2012_22/22.pdf; Воскресіння Розстріляного Відродження. Сергій Єфремов. *Сайт Сьогодні.* — <https://www.segodnya.ua/revival/essay/serhij-jefremov.html>; *Шепель Ф.* «Заплямовані» трьома буквами. «Справа СВУ» — це трагедія не тільки інтелігенції. Україна Incognita // Газета «День». — <http://incognita.day.kiev.ua/zaplyamovani-troma-bukvami.html>).

Серед засуджених були й автори «Російсько-українського словника» 1924–1933 рр.: С. О. Єфремов, Г. К. Голоскевич, В. М. Ганцов, А. В. Ніковський. З об'єктивних причин не провадилося справи СВУ щодо М. М. Грінченкової (померла 1928 р.). Не був затриманий, однак зазнавав утисків з 1929 р. аж до арешту 1941 р.

Інформація про мовну й мовознавчу практику періоду національно-культурного відродження в Україні 20–30-х років ХХ ст. — актуальний і цінний матеріал для сучасних лексикографів і всіх, хто працює з українським словом. Сьогодні в Україні активно повертають до обігу словникові надбання минулого, зокрема періоду національно-культурного відродження 1920–1930 рр. ХХ ст. — «золотої доби» української лексикографії³, головно її вершинну працю — РУС. Його визнано не лише одним із найкращих українських словників п. п. ХХ ст., а й вагомим джерелом формування сучасної мовної ситуації в Україні, піднесення престижу української мови завдяки її побутуванню в повноті функцій державної мови: «РУС зберігає привабливість до сьогодні як цінне джерело власне мовної інформації епохи активної трансформації української літературної мови в умовах <...> офіційного сприяння її розвитку як мови державної»⁴. РУС демонструє найвищий рівень теоретичної думки та її практичного втілення українських словників 20–30 рр. ХХ ст.: будучи інноваційною працею, він зберіг тісний зв'язок зі словниками попередніх років (оскільки спирається на концептуальні принципи й технологічні засади побудови двомовних перекладних словників); відбив питомий, ще не русифікований за настановами радянської влади, стан живої української літературної мови початку ХХ ст.⁵ У контексті дослідження РУС вважаємо за доцільне вивчати й позамовні та позамовознавчі чинники, умови, у яких виформовувалася національна ідентичність української лексикографії поч. ХХ ст.

А. Ю. Кримський. Уникнули переслідувань М. Я. Калинович та В. Г. Ярошенко (Тищенко О. М. Архівна картотека як лексико-ілюстративна база «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова. І. Лексична картотека: історія створення та репресій // Українська мова.— 2016.— № 2.— С. 44–71).

³ Після тривалих заборон української мови в царській Росії відбулася докорінна зміна статусу української мови у 20-х роках ХХ ст. — її було визнано за державну мову в УНР, що сприяло розширенню меж її використання, активізувало, зокрема, лексикографічну роботу: саме 1919 р. академічна Комісія для складання Словника живої української мови розпочала збирати матеріал для російсько-українського словника, перший том якого за ред. А. Ю. Кримського вийшов друком уже за радянської влади 1924 р. Попри політичні складнощі (зі втратою незалежності УНР мовний закон утратив силу), із 1921 р. науковці Інституту української наукової мови укладали різногалузеві одномовні й перекладні словники, випрацьовували мовні норми. У період активної українізації (протягом 1926—1932 рр.) працівники Інституту видали понад 50 термінологічних словників. У 1930-х рр. в УРСР планували видати 20-томну енциклопедію, але через репресії к. 20-х – 30-х рр. проти української культури та її діячів розвиток словникарської справи на національній основі було перервано.

⁴ Гриценко П. Ю., Бріцин В. М. Нове життя класичної лексикографічної праці (Передмова) // Російсько-український словник : У 4 т. Т. 1. А–Ж.; Ред.: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова; гол. ред.: акад. А. Кримський, редакційна рада: П. Ю. Гриценко, Н. Г. Горголюк, О. М. Тищенко, Л. О. Богуславська, В. М. Бріцин, Д. С. Буряго. Репринт з видання 1924 р., Серія «Словникова спадщина України».— К., 2016.

⁵ Поздрань Ю. В. «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті. — Вінниця, 2018.— 292 с.

Фото 1. "Російсько-український словник (1924—1933) і його творці. Зліва направо вгорі: С. О. Єфремов (ред. III—IV тт.), В. М. Ганцов, А. Ю. Кримський (I—II тт.); унизу: А. В. Ніковський, М. М. Грінченкова, Г. К. Голоскевич

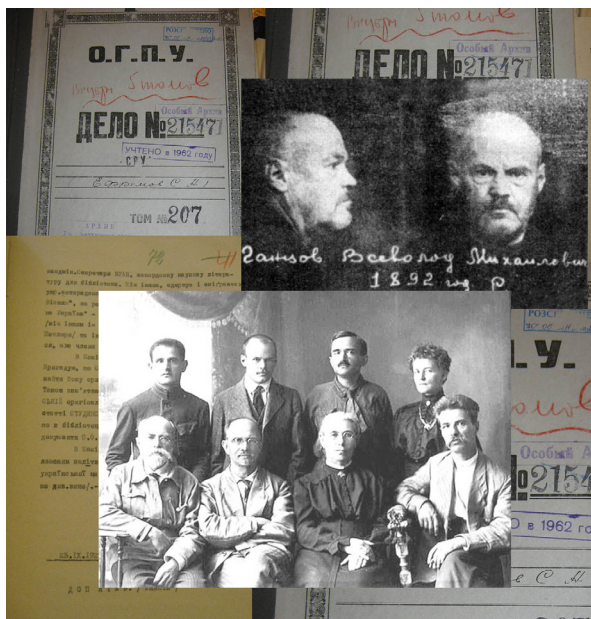

Фото 2. Комісія для складання Словника живої української мови Всеукраїнської академії наук: робоча група РУС і справи СВУ

Фото 3. Член-редактор Комісії Словника живої української мови
А. В. Ніковський

У розсекречених архівах СБУ зберігаються матеріали процесу СБУ, з-поміж яких є справи ⁶ трьох членів КСЖУМ: Г. К. Голоскевича ⁷, А. В. Ніковського та С. О. Єфремова (справи ще одного арештованого члена Комісії В. М. Ганцова не виявлено). У цій статті йтиметься про КСЖУМ через призму справи А. В. Ніковського — українського громадського діяча, журналіста, літературознавця, мовознавця, який з 1917 р. тісно співпрацював із С. О. Єфремовим. Цитуючи матеріали справ, подаючи узагальнений зміст протоколів, зізнань і розкаянь, з відомих причин залишаємо поза висновками достовірність аналізованої інформації та відповідність кожного твердження, кожного слова реальним фактам, адже можна тільки здогадуватися про умови надання цих відомостей у катівні ОДПУ. Головне наше завдання — визбирати із загальної картини слідства відомості, що стосуються діяльності КСЖУМ, її співробітників, створення РУС.

А. В. Ніковського заарештували 23 липня 1929 р. За місяць (з 23 липня до 28 серпня 1929 р.) після допитів у старшого уповноваженого Ушакова лексикограф уже власноручно писав своє «Розкаяння»⁸, у якому, зокрема, повідомляв про Академію, давав характеристики колегам, описував працю в КСЖУМ тощо.

⁶ Справи містять переважно довідки про ув'язнення, описи справ, протоколи допитів, зізнання, розкаяння, додаткові свідчення тощо. Частина з них написані власноруч самими ув'язненими, частина — передруковані копії рукописів або друковані оригінали (принаймні, рукописів до яких не долучено). Томи наявні не всі (до прикладу, матеріали про С. О. Єфремова були зосереджені в 34 томах, приступні тільки чотири); речових доказів, зазначених в описах (напр., вилучена література), напевно, не збереглося в повному обсязі.

⁷ Тищенко О. М. Комісія Словника живої української мови у справі СБУ: Григорій Костянтинович Голоскевич (за матеріалами ОДПУ) // Мовознавство.— 2018.— № 4.— С. 27–39.

⁸ ГДА СБ України. О.Г.П.У. Дело № 215471 «СБУ» (Никовский А. В.). Том № [4 (фрагмент.— О. Т.)]. Архив учетно-архивного отд. КГБ при Сов. Министров УССР. След. ФОНД. Арх. № 47757 в 237 томах. 67098 — ФП. Учтено в 1962 году. Розсекречено 20.06.2011. №24/35/4-301].— С. 168. Тут і далі цитуємо за правописом оригіналу.

Як відомо, 1918 р. за указом гетьмана П. П. Скоропадського засновано Українську академію наук, у межах якої запрацювали численні філологічні комісії, об'єднані 1921 р. в Інститут української наукової мови. За словами А. В. Ніковського, ВУАН «заснувала група учених, що прибула з РСФРР в 1918 році, тікаючи від більшовиків на Україну, що їм під гетьманом здавалася притулком доброго ладу і якихось буржуазних можливостей». Порівняно з Петербурзькою академією, ВУАН була характеру «двоїстого, недоробленого, непослідовного»⁹. Загалом ВУАН, підбиває підсумок А. В. Ніковський, — це тимчасове «пристанище для російських збіглих і безпритульних учених, що повинні були звідси, з України, починати реставрацію і Росії, і імператорської Академії Наук в Петербурзі»¹⁰.

Комісію для складання Словника української живої мови засновано 1918 р. при Історично-філологічному відділі Української академії наук. Головував А. Ю. Кримський, керували справами А. В. Ніковський (у 1919–1920 рр.) та В. М. Ганцов (у 1920–1929 рр.). Це була одна з чільних комісій в Академії з огляду на масштабність і значущість роботи — створення національних словників, насамперед — РУС. Комісія завдовольняла також різні установи та окремих осіб як своєю бібліотекою, так і довідками щодо перекладу термінів та правопису, «індивідуально члени Комісії (В. М. Ганцов та Г. К. Голоскевич) брали дуже діяльну участь у працях Державної Комісії для впорядкування українського правопису», що вийшов 1926 р.¹¹

На початках КСЖУМ була однією з найбільших: 6 постійних та 75 позаштатних співробітників, та через складну й копітку роботу, тяжкі умови праці, прикрі фінансові обставини тощо 1923 р. група зменшилася до 4 штатних та 16 позаштатних укладачів, які самовіддано провадили словникарську роботу й дали: «Не вважаючи на те, що й цього року умови праці ані трохи не покращали — те ж саме неухажне до справи відношення від Державного Видавництва, те ж саме невпорядковане фінансування й довгі періоди повного безгріштя, — Комісія склала і надрукувала 20 петитних, або понад 50 звичайного друку, аркушів Словника»¹². У різний час в КСЖУМ працювали О. Т. Андрієвська, П. Й. Горецький, В. Г. Дубровський, О. Н. Синявський та ін.¹³

«Закликаний на початку 1919 р. на посаду керівничого Постійної Комісії Словника Живої Української Мови, я спершу відмагався тим, що для цієї посади не мав виразного, спеціального цензу»¹⁴, — зазначає А. В. Ніковський. Решта керівників комісій при ВУАН, веде далі Андрій Васильович, теж тільки в процесі роботи набувала необхідних компетенцій. Важило ще й те, «присмний» чи «неприємний» був цей співробітник, зокрема й під час висунення кандидатур на посаду академіка. Так, «смівість проти російських академічних традицій при означенні цензу далі виключень на

⁹ Там же. — С. 168.

¹⁰ Там же.

¹¹ Звідомлення про діяльність Історично-Філологічного Відділу за 1926 рік. // Записки Історично-філологічного відділу / За ред. А. Ю. Кримського. — Кн. XV. — 1927. — С. 278–290.

¹² Там же.

¹³ Історія Академії наук України: 1918–1923 рр. Документи і матеріали. — К., 1993. — 376 с.

¹⁴ ГДА СБ України. — С. 169.

користь національного моменту не пішло»¹⁵. До ВУАН добиралися люди або націоналістично настроєні, або аполітичні, які легко піддавалися зовнішньому впливові¹⁶, «добір співробітників Академії Наук мало не наскрізь побудований на принципі “своїх людей”: або чийсь родич, або добрий приятель, або поміркований і тихий діяч із старих часів», в основному це люди А. Ю. Кримського, С. О. Єфремова, М. С. Грушевського¹⁷. До того ж робота у ВУАН не відповідала плановим завданням Радянської України і провадилася сонно, мляво, інертно¹⁸.

У КСЖУМ незмінно працювали три члени-редактори: Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова та А. В. Ніковський, а з травня 1920 р. після емігрування Андрія Васильовича — В. М. Ганцов, який і очолив Комісію.

Про В. М. Ганцова А. В. Ніковський згадує, що він «родом з німців, лінгвіст по освіті», був запрошений 1919 р. на секретаря Академічної Комісії Словника живої української мови, завжди аполітичний і лояльний до радянської влади, коли й висловлювався опозиційно, то «здебільшого тільки на ґрунті національної політики, бо український світогляд його не має ніяких соціальних прикмет, а зате самі націоналістичні»¹⁹, і саме на основі незадоволення політикою радянської влади він зважився вступити до БУДУ²⁰; про роль же В. М. Ганцова як комісара Центральної ради на Козелеччині А. В. Ніковський «довідався оце тільки тепер»²¹ [1929 р. — О. Т.]. «В кожному разі В. М. Ганцов свою кар’єру звязав через комісію <...> з Радянською владою, тому при всякій нагоді каже, що він ні в яку іншу комбінацію не встрявав, а рушав би в разі тривоги до Харкова з усіма установами ВУАН»²².

Ганцова-науковця А. В. Ніковський характеризує як великого ерудита, який, однак, забагато надає ваги здобуванню знань, натомість мало синтезує, через що «хоч він і має всі дані на найвидатнішого українського діалектолога і дослідника української фонетики, він досі не спромігся на ширшу капітальну роботу, якої від його всі сподіваються»²³. Щодо суспільно-політичної позиції колеги Ніковський резюмує: хоч В. М. Ганцов політично поміркований, його елементарний націоналізм міг би стати основою для контрреволюційної діяльності, науковець, шануючи свою кар’єру, «він остерігся б від усього політично нелояльного щодо Радянської влади», а «щедрі асигновання Радянського Уряду на його закордонну командировку, що повинна закінчити підготовчий період його наукової роботи, мусіли зробити його особливо розважним і зобережним»²⁴.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же. — С. 170.

¹⁸ Там же. — С. 171.

¹⁹ Там же. — С. 199.

²⁰ Говорячи про гуртки БУД’у, А. В. Ніковський свідчить, що невеликі гуртки з’єднувалися в один, наприклад, «в одну групу було зведено і Комісію Словника Живі Мови і видавців “Друкаря”, а саме гурток складався з В. Дурдуковського, В. Ганцова, О. Андрієвської, Г. Голоскевича, П. Зайцева і П. Балицького» (Там же. — С. 122).

²¹ Там же. — С. 198.

²² Там же. — С. 199.

²³ Там же.

²⁴ Там же.

Далі йде мова про Г. К. Голоскевича, якого А. В. Ніковський називає колишнім членом есерівської партії (як і В. М. Ганцова): це людина «темпераменту вельми неврастенічного і нерівного», не знайшовши на українському культурному полі окресленого пристанища, «щомісяця впадає то в одну пасію, то в другу»²⁵. Нерівною є його видавнича діяльність: він то націлюється закрити видавництво «Слово», то прагне поширювати його, то триматися «вузької лінії зразково-оформлених видань»²⁶. Про це видавництво А. В. Ніковський довідався в Берліні як про таке, що мало б дати «вияв громадській думці, щоб рятувати українську культуру, українське слово від модерного, большевицького нівеляційного потоку <...> Вибір книжок <...> мав свідчити про те, що більш-менше незалежна українська думка існує і що українське друковане слово варте і художнього зовнішнього оформлення, а не повинно все йти в ряді макулатурних видань Держвидаву»²⁷. Але згодом і за змістом, і за формою Держвидав почав «перекривати продукцію “Слова”, інтерес до нього занепав і з нього вийшло кілька пайщиків, зокрема і сам А. В. Ніковський: видавництво перейшло до Голоскевича і «очевидно доживає свій вік, як неактивне»²⁸. Г. К. Голоскевич «з 1919 року пише себе большевиком, не зовсім уявляючи, що це значить», нарікає на вчених і громадських діячів, що ті не можуть «взяти большевицький темп у роботі <...>, сам же він чомусь на організаційну роботу не йде», хоч має на те здібності; у КСЖУМ працює дуже багато, а радянські й антирадянські його репліки залежать від його настрою, резюмує Ніковський²⁹.

Щодо А. Ю. Кримського, який «вже 40 років працює на українській літературній ниві», то Андрій Васильович солідарний з Г. К. Голоскевичем³⁰: «виробилося помалу два Кримських: один — український культурний белетрист», який одрікся етнографізму і розпрацьовував психологічний напрям, а в віршах був близький темам загальноєвропейської лірики, близький Г. Гейне; видатний історик і граматист української мови, який сміливо виступив проти гіпотези Соболевського-Погодіна. Другий Кримський — це «ординарний професор Лазаревського Інституту в Москві, надзвичайно лояльний до влади, законопослушний», аполітичний щодо російського уряду³¹. Разом з тим, «коли доходило до серця, він вигулькував на короткий час з свого кабінету, і в національному питанні виявляв певний радикалізм» (напр., завзято воював із Б. Кістяковським щодо автономії українців); але «після кількох виступів Кримського несила було виколупати з кабінету ні листами, ні особистими відвідинами», він же «оповістив себе червоним академіком»³².

У Комісії справді подеколи траплялися непорозуміння, розбіжності в поглядах, підтвердження цього є в різних джерелах — щоденниках, листах. Не обходилося й без конфліктів: С. О. Єфремов згадував, що Андрій Васильович Ніковський та Марія Миколаївна Грінченкова хотіли кинути роботу «через

²⁵ Там же. — С. 200.

²⁶ Там же.

²⁷ Там же.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же. — С. 201.

³⁰ *Тищенко О. М.* Зазнач. праця. — С. 31–32.

³¹ ГДА СБ України. Там же.

³² Там же. — С. 202.

нетактовність і автократизм Ганцова, його дурне й уперте самолюбство та дрібничковість»³³. Натомість і сам А. В. Ніковський часом спричиняв незручності колегам, так, Г. К. Голоскевич у листі до А. Ю. Кримського (від 15 вересня 1928 р.) нарікає: «Спізнались з рукописом тому, що я хотів, щоб його попередити перечитав А. В. Ніковський. Але він, протримавши тиждень, нічого не зробив, вимовляючись якоюсь іншою працею. Дивне мотивування для члена-редактора Комісії!»³⁴. Однак усі ці виробничі непорозуміння вдавалося розв'язувати, завдяки зусиллям членів КСЖУМ ставало можливим уникати прикροстей³⁵ і далі працювати зі Словником, видаючи том за томом справді національну лексикографічну працю, аж доки не змінилися політичні настанови щодо підрадянської України і не заарештували майже всіх членів Комісії.

Звичайно, насамперед допитувачів у справі СВУ цікавив період, коли А. В. Ніковський повернувся до України після вимушеного від'їзду разом з урядом УНР до Польської республіки (де посідав пост міністра закордонних справ в уряді В. К. Прокоповича³⁶), його зв'язки з українською еміграцією: «25 березня 1924 року постановою ВЦВК мені дозволено було повернутися на Україну для праці над російсько-українським словником Комісії Словника Живої Мови в ВУАН»³⁷, зазначає А. В. Ніковський. Плануючи повернутися до України, він намагався «зовсім порвати всякі зв'язки і знайомства, щоб при всякій комбінації до старих емігрантських кругів не вертався»³⁸.

Щодо політичного та емоційного тла повернення А. В. Ніковського з еміграції для участі в КСЖУМ, то, за даними справ ОДПУ, оцінні судження як самого Ніковського, так і Г. К. Голоскевича (у відповідній справі) істотно відрізняються від рефлексій С. О. Єфремова. За матеріалами справи останнього, перед від'їздом до України А. В. Ніковський нібито отримав рекомендації від наради емігрантських діячів, що відбулася в Берліні на чолі з С. В. Петлюрою за участі Д. І. Дорошенка, В. К. Прокоповича, О. Я. Шульгина, В. В. Садовського: мовляв, це були настанови «переказати на Україну, що треба готуватись до рішучої боротьби з Радянською владою», для чого треба було тримати зв'язок з еміграцією і водночас подбати про «якусь міцну організацію на Україні», спрямовану на таку боротьбу. А. В. Ніковський, веде далі Єфремов, повернувшись до України, цікавими розповідями про закордонне життя, про прагнення еміграції «закликає велике розворушення в київських українських кругах»³⁹.

³³ Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929. — К., 1997. — 359 с.

³⁴ Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) / Відп. ред. вип. Кучмаренко В. А. — К., 2005. — Т. 2 (1918–1941). — С. 184.

³⁵ Єфремов С. О. Знач. праця.

³⁶ Горбатюк М. Діяльність А. Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в уряді В. Прокоповича (26 травня — 14 жовтня 1920 р.) // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. — Вип. 12. Серія «Історія»: Зб. наук. праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. — Вінниця, 2007. — С. 37–43.

³⁷ ГДА СБ України. — С. 159.

³⁸ Там же.

³⁹ Зізнання заарештованого по справі «СВУ» академіка С. О. Єфремова (примірник №15). (ГДА СБ України. О.Г.П.У. Дело № 215471 «СВУ» (Никовский А. В.). Том № [4 (фрагмент. — О. Т.)]. Архив учетно-архивного отд. КГБ при Сов. Министров УССР. След. ФОНД. Арх. № 47757 в 237 т. 67098 — ФП. Учтено в 1962 году. Розсекречено 20.06.2011. №24/35/4-301. — С. 14–15.

Г. К. Голоскевич же під час допитів зазначає, що «хотілося <...> почути від його (Ніковського. — О. Т.) про емігрантське українське життя», та про нього той «говорив мало, неохоче, характеризував його коротко: розпад, розклад і гниття», а тому в Г. К. Голоскевича склалося враження, що колега «розійшовся з УНерівськими колами, порвав з ними ідеологічний зв'язок», причини цього були неясні, Г. К. Голоскевич вважав, що «УНерівська справа збанкрутувала»⁴⁰.

Таким чином, тільки зі слів С. О. Єфремова випливає, що Ніковський був готовий до активної політичної боротьби і мав для цього підтримку еміграції. Натомість і Голоскевич, і сам Ніковський засвідчують моральну втому і зневіру Андрія Васильовича в цій справі. Згадує А. В. Ніковський, що перед самим від'їздом з Берліна до України мав розмову з В. К. Винниченком: той дав доручення щодо видання його творів, також просив переказати С. О. Єфремову, що «до його ставиться як колись в спільній камері замолоду в царській формі», а А. В. Ніковському дав напутнє слово: «Їдьте, працюйте, шукайте ґрунту, — там побачите»⁴¹.

Про розчарування А. В. Ніковського в змозі українських політичних кіл досягти взаєморозуміння, про залишення посади міністра закордонних справ УНР 1922 р. та переїзд до Берліна й роботу в друкарні Я. Оренштайна, а потім — про повернення до України й заглиблення в наукову роботу словникових комісій ВУАН пишуть і дослідники⁴² життєвого шляху А. В. Ніковського: «Їхав я у невідому країну... Але емігрантщина — вона гірша од смерті. Я мусив виконати свій обов'язок — вернутися із мандрів. А там нехай буде, що хоче. Зате моя совість буде чистою перед Вітчизною і дітьми»⁴³.

На жаль, возз'єднання із родиною (двома дітьми, дружина померла 1918 р.) на рідній «невідомій» землі, плідна лексикографічна діяльність були перервані арештом. На показовому суді у справі СБУ в Харкові А. В. Ніковського засуджено на 10 років. Після звільнення у квітні 1940 р. він переїхав до Ленінграда, де помер під час блокади у роки II Світової війни, за іншими даними — доля і місце поховання невідомі. Реабілітований 1989 р.⁴⁴

Андрій Ніковський, часто дискутуючи з добрими друзями, колегами Сергієм Єфремовим, Петром Стебницьким, доходив разом із ними до спільного висновку, актуального й сьогодні: Україна потребує напруженої інтелектуальної роботи, культурницької праці, якою і була, зокрема, робота А. В. Ніковського з українськими за формою та україноцентричними за змістом і суттю словниками — найдражливішим виявом прагнень до свободи в умовах тоталітаризму.

⁴⁰ ГДА СБ України. О.Г.П.У. Дело № 215471 «СБУ» (Голоскевич Г. К.). Томи № 99, 100. Архив учетно-архивного отд. КГБ при Сов. Министров УССР. След. ФОНД. Арх. № 47757 в 237 т. 67098 — ФП. Учтено в 1962 году. Розсекречено 20.06.2011. № 24/35/4-301, Т. 100, А. В. Ніковський (від 22.09.29).— С. 53.

⁴¹ Там же.

⁴² Горбатюк М. Документи до біографії А. Ніковського, що зберігаються у державних архівах України // Вісн. Одес. істор.-краєзн. музею.— О., 2011.— Вип. 10.— С. 15–22; Кириєнко О. Трагедія Андрія Ніковського // Газета «Хрещатик».— 18 лютого 2004.— №23 (2426).— <http://kreschatic.kiev.ua/ua/2426/art/17137.html>.

⁴³ Кириєнко О. Зазнач. праця.

⁴⁴ Ніковський А. В. // Українська мова : Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) та ін.— К., 2007.— С. 431.

O. M. TYSHCHENKO

**COMMISSION OF DICTIONARY OF LIVING UKRAINIAN IN THE
CASE OF THE UNION OF LIBERATION OF UKRAINE («SVU»): ANDRII
VASYLIOVYCH NIKOVSKYI**

To the 100-th anniversary of the beginning of work on the academic «Russian-Ukrainian dictionary» edited by A. Crimskiy and S. Yefremov 1924–1933 (RUD). The article focuses on the work of the Living Ukrainian Dictionary Commission in the case through the prism of the case ULU (the Union of Liberation of Ukraine), through personalities of authors of Dictionary as participants of the process. Exactly this academic group in the Institute of Ukrainian Scientific Language Sciences Academy of Ukraine was «appointed» the center of ULU in the Academy, and S. Yefremov — the head of the «hostile» organization. In the context of research of the RUD it is expedient to study lingual and linguistic, extralingual and extralinguistic factors, the conditions in which the national identity of the Ukrainian lexicography of the early twentieth century was formed.

In the declassified archives of the Security Service of Ukraine, materials of the process of ULU are stored, among which there are cases of three members of the Living Ukrainian Dictionary Commission: H. Holoskevych, A. Nikovskiy and S. Yefremov. This article will discuss the Living Ukrainian Dictionary Commission through the prism of the case Andrii Nikovsky. It was once again confirmed: to be an enemy to the Soviet power, it was enough merely to love nation and have the dignity to work for her self-affirmation.

Key words: «Russian-Ukrainian dictionary» 1924–1933, the Commission of the Dictionary of living Ukrainian language, the case of the Union of Liberation of Ukraine, lexicography, Andrii Nikovsky, repression.